

УДК 338.242

А.С.Музиченко, д.е.н., **О.В.Бріт**,
Уманський державний педагогічний університет ім. П.Тичини,
м. Умань

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ФАХІВЦІВ З ВИЩОЮ ОСВІТОЮ

Стаття присвячена розробці проблеми державного регулювання вищої освіти в процесі її ринкової трансформації. Запропоновано шляхи розвитку вищої освіти, що враховують активізацію процесів глобалізації та формують організаційно-економічний механізм державного регулювання вищої освіти, а також напрями і заходи щодо модернізації вищої освіти та удосконалення її економічних засад відповідно до перспектив соціально-економічного розвитку суспільства.

Статья посвящена разработке проблемы государственного регулирования высшего образования в процессе ее рыночной трансформации. Предложено пути развития высшего образования, которые учитывают активацию процессов глобализации и формируют организационно-экономический механизм государственного регулирования высшего образования, а также учитывают необходимость модернизации высшего образования и создают необходимые предпосылки для социально-экономического развития общества.

The Thesis is dedicated to working out the problem of the state regulation of higher education in the process of its market transformation. The conception of higher education development was worked out that takes into account the activation of the globalization processes and the organizational-economical mechanism of the state regulation of higher education as well as directions and arrangements as to modernization of higher education and improvement of its economical basis according to the perspectives of the social and economical development of the society.

Ключові слова: вища освіта, державне регулювання, ринок праці, ринок освітніх послуг, фінансування.

Подальший соціально-економічний розвиток та інформатизація суспільства залежатимуть від того, якою мірою будуть задіяні інтелектуальні та творчі можливості суспільства, здібності кожної людини. Однак реалії сьогодення свідчать, що вища освіта України потребує суттєвого вдосконалення в напрямку її демократизації та входження в систему міжнародної освіти. В цих умовах важливого значення набуває проблема підвищення якості освітніх послуг, яка б базувалась на фундаментальності вищої освіти, її цільовій спеціалізації, врахуванні наявності творчих навичок і здібностей молоді до генерації нових ідей.

Водночас підвищення рівня знань і умінь має стати не лише основою піднесення інтелектуального та культурного рівня націй, а й виміром того, наскільки ці знання і уміння можуть бути затребувані економікою на кожному конкретному етапі її розвитку, як швидко працевлаштуються і наскільки ефективно працюють фахівці з вищою освітою. Незважаючи на те, що в останні роки в Україні спостерігаються процеси зростання зайнятості дипломованих працівників, значна їх частина працює не за спеціальністю, в більшості випадків після отримання диплома про вищу освіту людині потрібно нести додаткові витрати на перенавчання. Водночас існує нестача фахівців у багатьох галузях, підтвердженням чому може бути, наприклад, зростання чисельності зарубіжних менеджерів у низці компаній, стратегія розвитку яких орієнтована на міжнародні стандарти.

При написанні статті було проаналізовано вітчизняну та зарубіжну наукову літературу з проблем державного регулювання ринку фахівців з вищою освітою.

Ринок праці, як один з елементів ринкової економіки, розглядається в багатьох дослідженнях ринкових відносин. У працях таких українських учених, як В.Андрієнко, С.Бандур, С.Злупко, А.Колот, В.Онікієнко, І.Петрова, В.Шамота подано теоретичні, методичні та прикладні аспекти економіки праці, визначено організаційно-економічний механізм функціонування і розвитку ринку праці. Проблеми регулювання ринку праці, в тому числі ринку праці фахівців з вищою освітою, посідають чільне місце в дослідженнях Б.Є.Патона, Т.І.Гладкої, С.П.Хаткевича та ін. [2, 5, 6].

Проблемі теоретико-методологічних основ управління розвитком системи освіти присвячені дослідження С.М.Ніколаєнка. Учений визначає розвиток освіти як „механізм, який сприяє активному пошуку нових форм і методів управління і дає можливість забезпечити приєднання держави до високотехнологічних країн світу та підтримати процеси випереджального характеру в усіх галузях її життєдіяльності” [4, с. 416].

Однак не всі аспекти цієї надзвичайно багатогранної та складної проблеми з'ясовано й обґрунтовано. Ще не знайшли свого розв'язання проблеми комплексного дослідження ринку фахівців з вищою освітою в умовах трансформаційної економіки, процесів його становлення, розвитку та державного регулювання. Це зумовлює актуальність даної теми, що має загальнодержавне значення, підтверджує важливість її мети та завдань.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування основних засад формування та розвитку ринку праці фахівців з вищою освітою, розробка форм та механізму регулювання цього ринку. Відповідно до мети дослідження були поставлені такі основні завдання:

- розкрити тенденції розвитку ринку фахівців з вищою освітою в Україні в сучасних умовах ринкової трансформації;

- конкретизувати ринковий механізм розподілу та використання висококваліфікованої праці в економіці України.

У процесі ринкових перетворень поряд з державним утворився недержавний сектор вищої освіти, змінився порядок організації різних сегментів сфери освітніх послуг через зміни в ліцензуванні, акредитації, новий підхід до визначення напрямів і спеціальностей, отримання першого робочого місця, а головне – зазнала суттєвих змін система фінансування. В сукупності дія цих факторів мала як позитивні, так і негативні наслідки. Тому нині набувають актуальності питання вдосконалення механізмів державного регулювання ринку освітніх послуг.

Слід зазначити, що „управляти освітою зараз означає управляти її розвитком. Характер управління у зв'язку з цим змінюється, набуваючи рис гнучкості, ситуативності, контекстуальності, можливості й готовності

коректування завдань, стратегій, концепцій” [6, с.153-160].

Проведене дослідження динаміки використання фахівців з вищою освітою шляхом оцінки рівня їх зайнятості та ефективного використання через механізм ринку праці дозволяє зробити висновки, що процеси, які відбуваються у сфері зайнятості під впливом різноманітних факторів, характеризуються різними обсягами і темпами.

При обґрунтуванні методів розрахунку основних показників розвитку освітніх послуг і забезпечення країни кадрами з вищою освітою були враховані методичні рекомендації НДІ праці і зайнятості населення НАН України та Мінпраці України, а також запропоновані власні підходи формування обсягів підготовки кадрів з вищою освітою і їх зайнятості. Урахування цих факторів дасть можливість удосконалити методичні підходи, застосування яких допоможе більш об'єктивно досліджувати проблему фахового ринку.

Одним з механізмів регулювання розвитку ринку фахівців з вищою освітою є прогноз виходу випускників вищих навчальних закладів на ринок праці й потреби в них економіки.

У прогнозних розрахунках, котрі здійснювались відповідно до методичних рекомендацій щодо обмеження цих показників, були враховані обсяги випускників вищих навчальних закладів з повною вищою освітою, тобто III-IV рівнів акредитації (спеціалісти і магістри).

Що стосується випускників, які закінчують вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації, то за цими категоріями прогнозування не здійснювалось з двох причин.

По-перше, більшість з них після закінчення навчання не виходять на ринок праці, а продовжують навчатись.

По-друге, в межах 2011 р. можуть відбутися певні зміни у структурі підготовки кадрів з вищою освітою у зв'язку з вимогами Болонського процесу (в разі, якщо Україна буде співпрацювати у цьому напрямі), що ускладнює визначення термінів навчання, перелік напрямів та спеціальностей.

Проведені прогнозні розрахунки мають таку послідовність:

Ї на першому етапі розраховані показники виходу випускників ВНЗ з повною вищою освітою на ринок праці по роках зазначеної перспективи. За основу брався показник прийому студентів до вищих навчальних закладів за видами навчання “спеціаліст” і “магістр” за відповідні роки ретроспективного періоду і методом його пересування на п'ять років вперед визначались обсяги випуску фахівців, за напрямками і спеціальностями, які існували на той час. Наприклад, якщо прийом студентів до вищих навчальних закладів було здійснено у 2006 р., то випуск фахівців і, отже, вихід їх на ринок праці відбудеться у 2011 р. При цьому досліджувались обсяги відсіву студентів протягом п'яти років навчання;

Ї на другому етапі виконано прогнозні розрахунки потреби економіки у фахівцях з повною вищою освітою по роках перспективного періоду. При

цьому окремо було визначено загальну потребу, тобто обсяги зайнятості усього сегмента робочої сили в економіці по роках перспективи. І, окремо, визначалась додаткова потреба. При розрахунках загальної і додаткової потреби у фахівцях з повною вищою освітою були використані прогностичні показники кількості найманих працівників підприємств, установ, організацій за всіма формами власності; коефіцієнти насиченості економіки фахівцями з повною вищою освітою; додаткова потреба у фахівцях на розвиток виробництва та у зв'язку з плінністю кадрів; додаткова потреба на заміну контингентів, що вибувають (вихід на пенсію, призов до збройних сил); заміна практиків фахівцями з повною вищою освітою, істотне вибуття. Прогностичні розрахунки загальної і додаткової потреби у фахівцях з повною вищою освітою виконано в двох варіантах. Перший варіант враховує тенденції, що склалися в минулі роки з прогнозуванням їх на перспективу і поступовим збільшенням темпів;

Ї на третьому етапі були співставлені обсяги випуску фахівців з повною вищою освітою (що аналогічно виходу їх на ринок праці) з потребою в них економіки та встановлені надлишки цього сегмента робочої сили на ринку праці.

У прогностичному періоді (2010-2011 рр.) обсяги і структура виходу випускників на ринок праці будуть обумовлюватись попитом населення на окремі спеціальності.

У прогностичному періоді вихід фахівців з повною вищою освітою на ринок праці буде мати чітко виражену тенденцію до переважання збиткових напрямів і спеціальностей. Більше половини випускників з повною вищою освітою, які вийдуть на ринок праці, будуть мати спеціальності з чотирьох напрямів: "економіка і підприємництво", "менеджмент", "педагогіка", "право". Причому ця ситуація буде із року в рік загострюватись. Так, якщо у 2007 році на ринок праці за вказаними напрямками вийшло 54,9% випускників від загальної їх кількості, то у 2011 році – 56,8%, тобто кожен другий випускник на ринку праці буде мати спеціальність саме з цих напрямів. Одночасно недостатніми з позиції розвитку виробництва в перспективному періоді будуть обсяги фахівців за інженерними, прикладними спеціальностями. Опосередковано цю ситуацію можна проілюструвати, використовуючи розроблені нами показники навантаження на зайнятих випускниками вищих навчальних закладів.

На 1000 штатних працівників щорічно припадає 17-18 випускників з повною вищою освітою (у 2009 році цей показник дорівнював 14 особам у зв'язку із зменшенням обсягу прийому студентів до ВНЗ III-IV рівнів акредитації за кваліфікаційними рівнями "спеціаліст" і "магістр" і відповідним збільшенням за кваліфікаційними рівнями "молодший спеціаліст" і "бакалавр" у 2004 р.).

Якщо виходити з величини цих показників (14-18 осіб на 1000 штатних

працівників), то ми вважаємо, що вона завищена щодо щорічної потреби економіки у цьому сегменті робочої сили. Це з одного боку. А з іншого, наведені дані свідчать, що таке навантаження на економіку у перспективі буде спричинено значним виходом на ринок праці випускників за економічними та педагогічними спеціальностями.

Іншим напрямом прогнозування чисельності кадрів з повною вищою освітою є визначення щорічної потреби в них економіки. Потреба економіки у фахівцях з повною вищою освітою на кожному конкретному етапі вимірюється ступенем розвитку науково-технічного прогресу, темпами росту пріоритетних напрямів науки, виробництва і сфери послуг, регіональною специфікою і відмінностями. Розрахунки потреби економіки у фахівцях з повною вищою освітою на перспективний період здійснювались на підставі обсягів загальної і додаткової потреби.

За I-м варіантом розрахунків, при збільшенні на кінець прогнозного періоду порівняно з 2007 р. чисельності найманих працівників підприємств, установ, організацій на 1,5% або 209 тис. осіб, загальна потреба у фахівцях з повною вищою освітою збільшиться на 6,4%. Така ситуація пояснюється тим, що включно до 2008 р., за нашими розрахунками, кількість найманих працівників зменшувалася у зв'язку із вивільненням некваліфікованих працівників за окремими робітничими професіями і поступовим зниженням частки зайнятих на умовах неповного робочого часу та переходу їх на повний робочий день (тиждень).

Що стосується фахівців, то їх щорічне збільшення в межах 1-2% стане наслідком поступового, починаючи з 2004 р., підвищення темпів зростання виробництва і сфери послуг, яке об'єктивно потребує збільшення працівників високої кваліфікації.

За другим варіантом розрахунків при сприятливій інвестиційній політиці, як це зазначено в Програмі Президента України, кількість найманих працівників з урахуванням зменшення їх зайнятості на умовах неповного робочого часу до 2010 року може зрости на 7,2%, або на 1,0 млн. осіб. За таких умов коефіцієнт насиченості фахівцями з повною вищою освітою у 2011 р. становитиме 242 особи на 1000 найманих працівників, що в абсолютному вимірі складатиме 3622 тис. осіб. Тобто в період 2010-2011 рр. приріст загальної потреби у фахівцях з повною вищою освітою може досягти 654 тис. осіб, або 22,0%.

Виконаний нами прогноз додаткової потреби у фахівцях з повною вищою освітою свідчить, що протягом 2008-2011 рр. це питання остаточно не буде вирішене.

На кінець прогнозного періоду додаткова потреба серед найманих працівників у кадрах з повною вищою освітою становитиме 173 тис. осіб, тобто порівняно з 2007 р. зросте на 34 тис. осіб, або на 31,1%. Прогнозується, що основною складовою цього зростання стане заміна фахівців, які вибувають у зв'язку з природним вибуттям, призовом до збройних сил та заміною

недипломованих працівників дипломованими. Причому протягом всього прогнозного періоду обсяги цього контингенту будуть стабільними, тобто на рівні 2,8-2,9% від загальної кількості найманих працівників з повною вищою освітою.

Прагнення України наблизитись за основними показниками розвитку економіки, соціальної та гуманітарної сфер до найбільш економічно розвинених країн ставить в розряд найактуальніших проблем удосконалення системи підготовки фахівців з вищою освітою, її наближення до вимог розвитку виробництва та європейських стандартів.

Для виконання розроблених відповідних положень, з нашої точки зору, потрібно:

- визначити головні орієнтири розвитку освітнього потенціалу, які впливають із завдань кадрового забезпечення переходу економіки на інноваційну модель розвитку;

- гармонізувати обсяги природничих та гуманітарних дисциплін у навчальних програмах закладів освіти, запровадити міждисциплінарні навчальні курси, які б сприяли гуманізації вищої освіти України;

- створити рівноправні умови для розвитку навчальних закладів різних форм власності. При цьому частка державних навчальних закладів має становити, на наш погляд, не менше 90 % і поступово наближуватись до показника найбільш розвинених європейських країн.

Зважаючи на сказане, для призупинення дестабілізації в освітній сфері, з нашої точки зору, потрібно зосередитись принаймні на трьох напрямках:

- подоланні поверхового ставлення до освітнього процесу, усвідомлення державними інституціями необхідності оволодіння конкурентоспроможними знаннями;

- подоланні принизливого соціального статусу професорсько-викладацького складу в матеріальному плані;

- подоланні процесу „вимивання” із викладацького складу молодих, талановитих, творчих особистостей.

Державне регулювання ринку фахівців з вищою освітою забезпечить суттєве підвищення якості освітніх послуг, створить можливості для розвитку нових сфер застосування праці кадрів з вищою освітою на основі впровадження нових технологій, швидкої окупності витрат на професійне навчання, сприятиме посиленню конкурентоспроможності вітчизняної робочої сили й економіки в цілому на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко В. Інноваційний розвиток освіти в стратегії «українського прориву» / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2008. – № 2. – С. 10-17.
2. Гладка Т. І. Інноваційна діяльність і гуманізація освіти: філософський аспект / Т. І. Гладка // Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. Соціологія. Політологія. – 2007. – Випуск 15. – С.172-177.
3. Коробко Л. І. Професійна освіта як чинник людського розвитку та сфери державного управління / Л. І Коробко // Матеріали науково-практичної конференції «Актуальні проблеми

інноваційно-інвестиційного розвитку економіки України». Вид-во ХарРІНАДУ, «Магістр», 2008. – С.261–263.

4. Ніколаєнко С. М. Теоретико-методологічні основи управління інноваційним розвитком освіти України : монографія / С.М.Ніколаєнко. – К. : Київ. нац. торг. - екон. ун-т, 2008. – 419 с.

5. Патон Б.Є. Наука – інноваціям / Б.Є.Патон // Наука та інновації. – 2008. – Т.4, №5. – С.19-20.

6. Хаткевич С. П. Философское осмысление подходов и принципов современного управления развитием образования / С. П. Хаткевич // Известия Томского политехнического университета. – 2004. – Т. 307, № 1. – С. 153-160.

7. Gofron A. The idea of Multiculturalism versus Educational Practice / A.Gofron // Multicultural education in the unifying Europe. – Chentokhova:WSP, 2003. – P. 21-35.